

blikket på Esbjerg Museum i forbindelse med registreringen af bebyggelsehistorie og bevaringsværdier i Esbjergs nyere kvarterer, forstæderne fra 1900–1960 (udkommer 1988).

Søren Balle:

Om kildeudgivers nødvendighed

I en anmeldelse i Fortid og Nutid XXIV s. 242 ff. af Ole Feldbæks udgivelse af oktrojer m.v. fra danske handelskompagnier 1616–1843 fremsætter Erik Gøbel desuden en række principielle synspunkter om kildeudgivelse – af hvilken grund redaktionen da også har valgt at sætte anmeldelsen på debatsiderne. Visse af synspunkterne forekommer dog en smule overraskende efter en nærmere analyse af formuleringerne.

Der er ikke noget at sige til, hvis alle arkiver kunne ønske sig et stort antal besøgende – om end Rigsarkivets læsesal ikke ligefrem ville have dimensioner til en formelig invasion. Det er derimod en højst tvivlsom påstand, at vore dages forbedrede persontransportmuligheder og dokumentkopieringsteknikker får en væsentlig del af begrundelsen for traditionelle kildeudgivelser til at forsvinde. For 50 år siden var f. eks. jernbaneforbindelsen mellem Århus og København kun en halv times tid langsommere end i dag. Derimod giver kopieringsteknikken nu forøgede muligheder for, at hovedparten af arbejdet med en kildeudgivelse kan foregå uden en besværlig rejse til den besværligt beliggende hovedstad, så man kunne modsat forvente, at kildeudgiverarbejdet nu ville få en renæssance, især hvis man tænker på det dramatiske fald i prisen på fotosats udarbejdet ud fra tekstbehandlingssystemer sammenlignet med prisen for sats ud fra et maskinskrevet eller endda håndskrevet manuskript. Den virkeligt bestemmende faktor for kildeudgivelser synes snarere at være de knappe økonomiske midler kombineret med tidens utålsmohed over for langvarige projekter. For 100 år siden ville alle forstå, at kildeudgivelser var tidkrævende, og at det endelige resultat måske først

forelå 10 år efter, at en bevilling var givet. Men det er en helt anden diskussion.

En helt tredje diskussion berøres i en påstand om, at der i de senere år har vist sig en stærk tendens til at vende tilbage til mere empirisk betonet historieforskning. Umiddelbart ville jeg være tilbøjelig til at mene, at tendensen snarere er gået i den modsatte retning, hvor der bygges stadig større generaliseringer op over lange tidsrum og store geografiske områder, men med et stadigt spinklere forhold til kildematerialet. I øvrigt har jeg måske misforstået udtrykket, for hvad er empirisk forskning? Og er det en fordel at gøre forskningen »mere empirisk«? For mig at se hviler al forskning, ja selv enhver læsning af en kilde, på et samspil mellem teori og empiri. De gamle filologer har altid ment, at læsning af en tekst først var mulig, når man forstod dens indhold, hvilket først var muligt, når man havde læst mange tekster fra tiden (som man altså så i første omgang pr. definition ikke var i stand til at forstå fuldt ud). I naturvidenskaben ville man næppe godtage den tanke, at videnskab udelukkende eller blot fortrinsvis skulle bestå i empiri. I så fald ville man udelukke Niels Bohr, Albert Einstein og adskillige andre fra det gode selskab. Vi kan også tage Tycho Brahe, der i dag med stor ret er kendt som den moderne empiriske astronomis grundlægger. Sin verdensberømmelse i samtiden grundlagde han derimod ved at drage korrekte teoretiske slutninger ud fra nogle yderst banale observationer, dels beregningen af en kometes bane, dels iagttagelsen af en »nova stella«. Da kometbanen gik tværs gennem nogle af den aristoteliske fysiks kugleskalsformede sfærer, drog Tycho Brahe den simple, men epokegørende slutning, at den gamle fysiks verdensbillede umuligt kunne være rigtigt: Der fandtes ingen fysiske sfærer, og fiksstjernehimlen var ikke uforanderlig. Nu er det ikke tanken at føre denne diskussion igennem her, men for historikerne kunne man måske drage den parallel, at der på et aldeles uventet sted fandtes en oplysning, som kunne bruges til at afgøre et centralt stridsspørgsmål – at man f. eks. i en kildeudgave (med *registre*) af oktrojer fandt oplysninger, der slet intet havde at gøre med

det forskningsemne, som udgiveren har beskæftiget sig med. Måske kan vi først om 100 eller 200 år se, om det nu også havde været bedre, at Carlsbergfondet havde støttet noget andet.

Udgivelsespraksis i tidens løb får også en kommentar, men atter er meningen med, endsige rigtigheden af, det anførte ikke indlysende. Jeg citerer: »Dengang var en typografisk nøje gengivelse eneste økonomisk realiserbare mulighed for gengivelse«. (Vi taler nu om tiden for 100 år siden). Senere kan vi diskutere, hvad »typografisk nøje gengivelse« betyder, men lad os forstå det som *diplomatisk gengivelse*, dvs. med alle ord gengivet bogstavret og med det originale valg af tegnsætning og brug af store og små bogstaver og, tilnærmet, også hele opsætningen af teksten. Der skal nok også indbefattes, at orddele, som er opløst af forkortelsestegn, sættes i f.eks. kursiv, og måske også, at forskellige skriverhænder eller andre omstændigheder ved teksten markeres ved valg af forskellige skriftsnit. Dette har imidlertid aldrig nogensinde været den eneste og slet ikke den mest økonomiske måde at gengive en tekst på. Felix Liebermann udgav kort efter århundredskiftet det monumentale værk *Die Gesetze der Angelsachsen* (for øvrigt ikke strengt diplomatisk, hvad der heller ikke var nogen grund til, men med udstrakt brug af forskellige typer). Dette havde han aldrig fået økonomisk mulighed for, hvis ikke satsarbejdet var blevet udført af nogle flittige vajsenshusdrengene! Den egentlig »typografisk nære« gengivelse af de gamle engelske love findes dog snarere i en ældre udgave af Benjamin Thorpe, hvor selve satstyperne skal efterligne den oldengelske skrift. Dette var nok strengt taget mindre kostbart, i hvert fald mindre nyttigt, og under alle omstændigheder ren romantik (der for øvrigt stadig dyrkes meget af irerne). Den økonomisk mest fordelagtige udgivelsesmåde for danske udgivere af dansksprogede – eller endda høj- eller plattyske – tekster var selvfølgelig dengang som nu at transskribere eller oversætte til moderne dansk. Men rent faktisk var det jo ofte det, man gjorde, også i gamle dage. Vi kan tænke på Johan Grundtvigs udgivelse af kvitteringer fra Grevefejdens tid

(*Danske Magazin* 4.3 (1881)), Erslev og Mollerup: *Danske Kancelliregistranter 1535–1550* (1881), Falkenstjerne og Hude: *Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden* (1895–99) eller f. eks. Emilie Andersen: *De hansborgske Registranter* (1943, 1949) (hvor de to sidste og delvis den første er oversat fra hovedsagelig plattysk).

Det er en udbredt misforståelse, at en udgiver jo blot kan udgive en tekst, som den står i originalmanuskriptet. Nu er første problem jo forkortelsestegnene, især i middelaldertekster, hvor man godt kan komme ud for, at kun 60% af bogstaverne i teksten rent faktisk er til stede. Valget står da mellem at opløse alle, ingen eller blot en del af forkortelserne. Derimod er det næppe en anmærkning værd, om en udgiver skriver »May^u:« eller »May^u:«. Hvis man skal diskutere læseligheden af teksten for en moderne læser, bør man nok ikke beholde forkortelser i meget større omfang end i moderne dansk. I modsætning til Feldbæk ville jeg måske undgå forkortelsen »for^u:«, for jeg har alt for tit hørt den læst op som »forne« og forstået som en slags halvsvensk »tidligere« i stedet for »forskrevne« – den forkortelse forstås i dag kun af historikere. Hvis udgiveren nu i stedet havde valgt med let hånd at normalisere tegnsætningen, kunne det famøse kolon eller forkortelsespunktum simpelt hen sættes eller udelades efter et skøn – f. eks. udelades, når der fandtes bogstaver i hævet position. I ældre tekst gives en forkortelse jo ofte ved en forkortelsesbue, og selv ved en bogstavret gengivelse af teksten har en udgiver al ret til at gengive denne bues som et moderne forkortelsespunktum (samme ret, som en udgiver af oldengelske tekster har til at gengive et angelsaksisk W (af udseende næsten som et P) med moderne latinske tryktyper). Det såkaldte »skillings« (ß) havde vel den sidste overlevende forkortelsesbue i nyere tids dansk, for det var jo bare det høje f-lignende s, der var forsynet med en bues, så en bogstavret gengivelse kan udmærket være »s.« (nemlig »solidus« for »skilling« – i andre tilfælde selvfølgelig »sen« i navne). Vil man i stedet ofre den tyske »sz«-tryktype, ß, kan man også det – men man viderefører måske da en gammel fejltat-

gelse. Lidt mindre rimeligt bliver det derimod, når f. eks. Astrid Friis gengiver det krøllede d med en bue som et græsk phi (φ); det er trods alt blot et »d.« (for »denarius«, »penning«). I nogle 1500-talshænder er der tydelig forskel på 2 eller måske 3 former af det såkaldte skillings-s eller »sz«: Det høje s plus det lave, runde s (= »ss«), det høje s plus det 3-talslignende z (= »sz«) og så det høje s plus en forkortelsesbue (= »s.«). Enkelte skrivere er endda omhyggelige med at sørge for, at buen ikke skrives sammen med den øverste bue af s'et, men begynder som en tværstreg på dette. Andre skrivere er derimod aldeles ligeglade og opfatter de tre former som én og den samme, og hvordan skal man nu gengive dette »bogstavret«? Nogle vil forlange den særlige tryktype ß, andre vil nøjes med »s«, atter andre vil vælge »sz« (som man omskrev det i forrige århundredes tysk) eller »ss« (som tyskerne gør i dag – men de kalder stadig bogstavet »sz«). Udgiveren er med andre ord nødt til at skabe en entydig forbindelse fra den gamle teksts bogstaver til en ganske bestemt og konsekvent gengivelse i udgivelsen, men ikke nødvendigvis omvendt (i matematikken: en *funktion* – som jo pr. definition er entydig – men ikke nødvendigvis en en-entydig funktion (*bijektion*). Det vigtigste er med N. Denholm-Youngs udtryk »to decide what is to be done, to state this clearly, and then to do it« (*Handwriting in England and Wales* (1954) s. 84).

Spørgsmålet er nu også, hvor meget gennemsnitlige moderne læsere kan forventes at kunne klare uden nærmere vejledning. Ikke 1500- og 1600-talshåndskrift, i hvert fald – så måske ville mange have større glæde af en kildeudgivelse med pæn latinsk trykskrift og masser af noter og måske især de registre, der alene gør det muligt at angribe problemstillinger, der går på tværs af de enkelte kilders egen afgrænsning. Dette er den vigtigste enkeltbegrundelse for at foretage kildeudgivelser, for selv den mest hjælpsomme arkivar og den bedst mulige registrant vil ikke kunne løse denne opgave. Uden kildeudgaver bliver det uoverkommeligt for den enkelte at løse andre opgaver end dem, som arkiveringsprincipperne på forhånd definerer.

Måske vil mange foretrække en gengivelse på moderne dansk af 15- og 1600-talstekster, for den linde grød af overflødige konsonanter kan virke overvældende på begynderen – men det er dog kun et spørgsmål om beskeden træning, sammenlignet med kravet om læsning af originalerne. Derimod er det mig uforståeligt, hvad Gøbel kan finde »langsommeligt og arbejdskrævende« ved læsningen af 1700-tals dansk i Feldbæks udgivelse, ud over kancellistilen – som jo ikke er uddød i dag – og de mange franskklingende fremmedord, som Feldbæk dog omhyggeligt forklarer, selv f. eks. at »devise« betyder »valgsprog, motto«. Her skal man vel søge anledningen til Gøbels bemærkning om, at noteapparatet er dimensioneret efter, hvad en universitetsstuderende kan forventes at vide – og det er næppe venligt ment over for de studerende. Men nu er det da velgørende at se en professionel kildeudgivelse, der ikke ved indforståethed er hovmodig over for læseren. Yderligere kunne man naturligvis, som Gøbel (såmænd med rette) foreslår, uden skade have nøjedes med en ordret gengivelse af teksterne i moderne stavemåde, men dette ville jo netop intet have betydet for sætningskonstruktionerne eller antallet af fremmedord og ville derfor intet have betydet for læseligheden. (Tidligere ville sagkundskaben dog sædvanligvis mene, at der ikke var den ringeste grund til at modernisere på 1700-talstekster, og at man derfor aldrig burde gøre det, men hverken det ene eller andet princip strider nu mod min overbevisning).

Principielt står jeg måske slet ikke langt fra Gøbel, men i nogle af de udtrykte synspunkter drages den sagesløse Feldbæk ind i en urimelig kritik af hans helt naturlige valg af fremgangsmåde, hvor Gøbels antagelser og påstande i det mindste lader sig diskutere. Derimod står jeg helt uforstående over for den tilsyneladende konflikt mellem kildeudgivelse og arkivbesøg – jeg anede ikke, at der var en modsætning – og meningerne om den moderne tekniks indflydelse vil jeg vælge at betragte på linie med udsagn om, at bogen forsvinder, fordi vi alle har fået fjernsyn.